

**ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE'NİN YAPIM TARİHİ ve BÂNİSİ
HAKKINDA YENİ BİR YAKLAŞIM**

Dr. Osman GÜRBÜZ*

ÖZET

Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin bânisi ve Hundi Hatun'un kimliği henüz aydınlatılamamıştır. Bu konuda ileri sürülen görüşler ise, ya kabul görmemiş veya zamanla çürütülmüştür. Bize göre böyle bir sonucun ortaya çıkmasında en önemli faktör, bu konuda çalışmalarda bulunan tarih ve sanat tarihi araştırmacılarının ulaştıkları bulguların birlikte ele alınmayışıdır. Biz bu makalemizde yeni bir tez ortaya koyarak, bu eseri Mu'ineddin Süleyman Pervâne'nin, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı Hundi Hatun adına yaptırdığını, ancak bina süslemelerinin henüz bitirilemeden Pervâne'nin Moğollar'a karşı hıyaneti kesinleşip idam edildiği için abideyi devam ettirmeye kimsenin cesaret edemeyip olduğu gibi bıraktığını, bu sebeple Pervâne'nin isminin unutulduğunu kanıtlamaya çalıştık. 1540 tarihli vakıf kaydını ise küçük bir değişiklikle doğru olabileceğini savunduk.

GİRİŞ

Erzurum Çifte Minareli Medrese'yi kim, hangi tarihte yaptırmıştır? sorusu hala tartışma konusu olmaya devam ederken, Hundi Hatun'un kimliği konusunda da belirsizlikler sürmektedir. Bu problemin çözümü konusunda yapılan çalışmalar ve atılan adımlara rağmen sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır. Medresenin kitabesinin olmayışı, vakfiyesinin bulunmayışı ve kaynaklarda kimin hangi tarihte yaptırdığına ilişkin açık bir kayda rastlanmaması sebebiyle değişik görüşler ileri sürülmüş, farklı tezler ortaya atılmıştır.

Araştırmacıları en çok uğraştıran konuların başında bu esere ait olduğu söylenen Farsça kitabe metni gelmektedir.¹ Konuyla ilgili bütün yayımlarda söz konusu edilen bu Farsça kitabe, rivayetlere göre 1829 yılında Rusların Erzurum'u ilk işgallerinde yerinden sökülerek St. Petersburg'a götürülmüştür. Çeşitli kitap ve makalelerde yer alan Farsça metin ve çevirilerin hepsi, bu kitabenin tercümesi veya bir yerliden elde edilen ilk metinden çıktığı anlaşılmaktadır.² Ancak Çifte Minareli

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Beygu, Abdurrahim Şerif, **Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri**, İstanbul, 1936, s. 125.

² بند کان خدارا این مقام نظر است جواب مارا بشنویدکه در زمان خلافت سلطان ملک خان خلد الله ملکه بود از خارزم عزیزیت شهر ارزن الروم کردم در آن زمانکه رسیدم دیار را توطن کردم خوشترین وقتی از او بیا دم آمد که بنای یک چیزی گذارم که ابداء الابداحسان وخیرات ما باشد یک مسجد وجد حجره بنا کنم که طالبان علم در آنجا مسکن نمایند و این بنارا جانان کذا شتم که اگر خراب شود باین حجت صنعت و عمل نمایند اجاره هفت دکانین وزمین ها که در اطراف او باشد اجاره آنها و عشر محصول اوقاف سلطان ملک خان همیشه ودر هر سال این مارا گرفته خرج آید

Medrese'yle ilgili uzun ve yorucu çalışmalar yapan sanat tarihçisi Haluk Karamağaralı, 1966 yılında Moskova'ya yaptığı ziyaret esnasında, Erzurum'dan götürüldüğü söylenen kitabe, kartal ve panoyu bulamadığını, aslında bunların kimse tarafından görülmediğini ifade etmektedir.³ J. M. Rogers'ın çift başlı kartal ve kitabenin götürülmesiyle ilgili bilgileri tartışıp bu tür rivayetlerin gerçekte bağdaşmadığını gösteren bir takım kanıtlar ileri sürdüğünü belirten Karamağaralı, ortada böyle bir metin dolaşmakla birlikte, bunun Çifte Minareli Medrese'ye ait olamayacağını çok açık ve ikna edici delillerle ortaya koyar.⁴ Karamağaralı ve Erzurum yöresindeki Selçuklu eserleriyle ilgili çalışmaları bulunan Rahmi Hüseyin Ünal'ın medrese üzerinde yapmış olduğu çalışmalarda ulaştıkları sonuç şudur:

Eserin kitabesi yazılmamıştır. Taçkapı ana niş içindeki mihrabiyelerin ve basık kemerli giriş açıklığının üst kesiminde, ana nişin üç yüzünü dolanan boş şerit, inşa kitabesi veya dinsel içerikli bir kitabe için hazırlanmış ancak bilemediğimiz bir nedenle kitabe kazanamamıştır.⁵ Yapıda dikkat çeken bir diğer husus ise, süslemelerden bir kısmının tamamlanmayarak yarım bırakılmış olmasıdır. Yani bina inşaat olarak bitirilmiş, fakat süsleme ve kitabesi tamamlanamamıştır. Bilindiği üzere o dönemlerin yapılarında süsleme ve kitabeler örgü ve kaplama tamamlandıktan sonra, binanın bizzat üzerinde işlenmektedir.⁶ Karamağaralı, Hatuniye ile Sivas'taki Gök Medrese arasında inşa ve imza kitabelerinin yerleri, biçimleri ve ölçüleri açısından ilginç benzerlikler olduğunu söyler.⁷ Evliya Çelebi'nin XVII. Yüzyıl ortalarında kitabeyi görmediğini söylemesi ve "Bazıları Akkoyunlu padişâhlarının binasıdır, derler. Bazıları da Hasan-ı Tavi'l'in binası olduğunu rivayet ederler" şeklindeki sözleri,⁸ kitabenin olmadığını diğer bir göstergesidir. Zira uzun bir süre Erzurum'da ikamet eden Çelebi gibi kültürlü bir kimsenin var olan kitabeden haberdar olmaması düşünülemez.

وأن مدرسه را شیخ العالم الفاضل الكامل فحام الدین را مدرس کردم و سه عدد قریه باو تسلیم کردم که و در هر سال سه هزار بانصد آجیه باو تسلیم نمایند و او هم در باره خاتونیه دعا خوان باشد هر که تعمیر ان بنا سعی نمایند خداوند عالم اورا رحمت بنماید و هر که در خراب این سعی نمایند خداوند عالم عمر اورا خراب نمایند این بنا در تاریخ 351 هجرت سیصد بنجاه يك . Beygu, a.g.e., s. 126. Metinde özetle, Harezmi'den Erzurum'a gelen birisi tarafından bir mescid ve birkaç hücrenin hayır amacıyla yapıldığını, medresenin eğitimini sürdürmesi için bir takım gelirler vakfedildiğini ve oraya tayin edilen hocanın belirtilmesinden sonra binanın imarı için dua ve yıkımı için beddua ile h. 351 yılında yapıldığı belirtilmektedir.

³ Karamağaralı, Haluk, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Bânîsi Hakkında Mülâhazalar", *Selçuklu Araştırmalar Dergisi III (1971), Malazgirt Zaferi Özel Sayısı*, Ankara, 1971, s. 210.

⁴ Karamağaralı, a.g.m., s. 213 vd.

⁵ Ünal, Rahmi Hüseyin, "Erzurum Hatuniye (Çifte Minareli) Medrese", Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, YKY., İstanbul, 2002, s. 200.

⁶ Karamağaralı, a.g.m., s. 211.

⁷ Karamağaralı, a.g.m., s. 212.

⁸ Evliya Çelebi b. Derviş Muhammed Zillî, *Seyehatnâme*, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul, 1999, II, 106-7.

Eserin kim tarafından yaptırıldığı konusunda değişik görüşler ortaya atılmakla birlikte,⁹ bunlar arasında dikkate alınabilecek tek tez, İbrahim Hakkı Konyalı'nın Çifte Minarelerin XIII. Yüzyılın son çeyreği ile XIV. Yüzyılın başlarında ve muhtemelen İlhanlı hükümdarı Geyhatu (1291-1295)'nun eşi Hudavend Padişâh Hatun tarafından yaptırılmış olabileceğini ileri sürmesidir.¹⁰ Bu teze karşı yapılabilecek eleştiri ve itirazlar şöyle sıralanabilir:

1. Aşağıdaki satırlarda açıklamaya çalışacağımız gibi Padişâh Hatun'un kullanmış olduğu "huda vend-i alem"¹¹ tabiri özel bir isim olmayıp ünvanıdır. Oysa bizim yaptığımız araştırmalara göre Medrese-i Hand Hatun" ifadesindeki "Hund" veya "Hundi" sıfat veya unvan olmayıp özel isimdir. Bu husus üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır.

2. İlhanlı hükümdarı Abaka (1265-1282)'dan sonra Geyhatu ile evlenip onunla birlikte Anadolu'ya giden Padişâh Hatun'a, Kirman'ın merkezi Sircan'ın elinden alınıp yerine Selçuklu ülkesinde bir ikta verildiği bilinmekle birlikte burasının Erzurum olduğuna dair hiçbir işaret yoktur. Eflâkî'nin Geyhatu'nun eşi Paşa Hatun'un Erzurum'da vefat ettiğini haber vermesi,¹² tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Onun, Baydu Han (1295)'a götürülürken Yaylak'ta, aniden odasına giren birkaç kişi tarafından öldürüldüğü ve kısa süre sonra mezarının Kirman'da annesi Türkan Hatun Medresesi'ne nakledildiği bilinmektedir.¹³ Kaldı ki Padişâh Hatun'un ailesi ve kendisi Kutluk Devleti'nde uzun yıllar yöneticilik yapmışlar ve Kirman bölgesinde hakimiyetlerini sürdürmüşlerdir. İsimlerini ebedileştirecek Çifte Minareler gibi muhteşem eserin Erzurum yerine, Kirman'da inşa edilmesinin daha uygun olacağı açıktır.

3. Eserin Geyhatu'nun Anadolu genel valiliği esnasında (1285-1291) inşasına başlandığı, ancak Argun Han(1284-1294)'ın ölümüyle ve Geyhatu'nun onun yerine geçmek üzere Anadolu'dan ayrılmasıyla yarım kaldığı akla gelebilir. Fakat Geyhatu ve eşinin bütün İlhanlı ülkesinin sahibi oldukları bir dönemde başlattıkları böyle bir eseri yarım bırakmaları düşünülemez. Eserin Geyhatu'nun Anadolu genel valililiği zamanında değil de, İlhanlı hükümdarlığı zamanında, yani 1291-1296 yılları arasında yapılıp bir süre İlhanlı tahtını ele geçiren ve Padişâh Hatun'a karşı olan Baydu Han'nın korkusu yüzünden tamamlanamadığını da düşünebiliriz. O zaman da, Baydu'dan hemen sonra İlhanlı tahtını ele geçiren ve ikisi de müslüman olup yeni bir dini heyecanla bir çok İslami eserler yaptıran Gazan ve Olcaytu'nun, ailelerinden müslüman bir hanımın yaptırmış olduğu böyle bir eseri, yarım bırakması düşünülemez.

⁹ Karamağaralı, a.g.m., s. 213 vd.; Beygu, a.g.e., s. 125 vd.

¹⁰ Konyalı, İbrahim Hakkı, **Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi**, İstanbul, 1960.

¹¹ Üçok, Bahriye, **Femmes Turques Souveraines Et Regentes Dans Les Etats İslâmuques**, fr. Çev. Ayşe Çakmaklı, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yay., yy., ty., s. 84.

¹² Eflâkî, **Menâkıbu'l-Ârifin**, dipnot ve yorumlarla nşr. Tahsin Yazıcı, TTK Yay., Ankara, 1961, II, 890.

¹³ Üçok, a.g.e., s. 80.

4. Bilgin ve edebiyatçılara özel bir ilgi gösteren Padişâh Hatun'un şiirleri bulunmakla birlikte ondan bize ulaşan başka bir mimarî eser bilinmemektedir.¹⁴ Moğolların genellikle başka din sahiplerine karşı hoşgörülü yaklaşımlarından kaynaklarda söz edilmektedir. Ancak Padişâh Hatun'un kocaları olan Abaka ve Geyhatu'nun Budist oldukları unutulmamalıdır. Zaten bu görüşün, delillerle açıklığa kavuşturamadığı için itibar görmediği, benimseyenler tarafından bile ifade edilmektedir.¹⁵ Şu halde Çifte Minareli Medrese'yi kim, ne zaman yaptırmıştır? Hundi Hatun kimdir? Makalemizde yeni bir tez ileri sürüp bunu kanıtlarıyla birlikte açıklamaya gayret göstereceğiz. Önce Hundi Hatun'un kim olduğu sorusuna cevap aramaya çalışacağız.

HUNDİ HATUN KİMDİR?

Başbakanlık arşivi 205 numarada kayıtlı 947/1540 tarihli Erzurum ve Pasin livaları mufassal defterinde vakıflar yazılırken Çifte Minareli Medrese hakkında şu kayıt verilmektedir:¹⁶

وقف مدرسة خواند خاتون بنت كيقباد بن كيخسرو المشهور به سلطانا على الدين
(حمام در نفس ارضروم باب 1)

Anlamı: "Sultan Alâeddin diye meşhur Keyhüsrev oğlu Keykubâd'ın kızı Hand Hatun'un Medresesinin vakfı, Erzurum merkezinde bir hamam."

Yine aynı defterde verilen bir başka bilgiye göre Kân Köyü malikanesinin padişâh tarafından Hand Hatun Medresesine vakfedildiği, divanîsinin timar olduğu şöyle belirtilmektedir:¹⁷

قریه کان تابع مذکور ماکان وقف مدرسه خواند خاتون عن قبل بادشاه علمبناه
"دیوانی تمار"

Demek ki vakıf kayıtlarına göre medresenin ismi Hand Hatun olup yine aynı kayıtlara göre bu kişi Alâeddin Keykubâd'ın kızı görünmektedir. Peki Alâeddin Keykubâd'ın böyle bir kızı var mıdır? Eserin Keykubâd döneminde yaptırılması, tarihi bilgilerle uygunluk arzetmekte midir? Bunu anlamak için ilk önce diğer kullanımları yanı sıra Hund, Hundi şeklinde de karşımıza çıkan bu ismin etimolojik yapısını incelememiz gerekmektedir.

ETİMOLOJİK YAPI VEYA HAND'IN HUNDİ'YE DÖNÜŞMESİ

Hand, خَوَانْدُ = hudâvend demek olup¹⁸ خُدَاوَنْدْكَارُ = hudâvendgâr ile aynı anlamı taşımaktadır.¹⁹ Farsça خُدَا = Tanrı kelimesine mülkiyet ve benzerlik

¹⁴ Üçok, a.g.e., s. 80.

¹⁵ Karamağaralı, a.g.m., s. 223.

¹⁶ Beygu, a.g.e., s. 127; Konyalı, a.g.e., s. 336.

¹⁷ Konyalı, a.g.e., s. 338.

¹⁸ Bkz. Ali Ekber Dihhüda, **Lugatnâme**, Tahran, 1373, VI, 8815; Şemseddin Sami, **Kamusu'l-A'lam**, İstanbul, 1889, III, 2066.

¹⁹ Bkz. Çetin, Atilla, "**Hudâvendigâr**", *D/İA*, İstanbul, 1999, XVIII, 285.

ifade eden “vend” ile yine benzerlik, nispet ve mübalağa ifade eden “gâr” eklerinin getirilmesiyle oluşturulan hudâvendigâr “tanrı, hakim, hükümdar, amir, efendi, sahib, bey” anlamlarına gelir. Hüdavend de bu anlama gelmekte olup, bazılarında göre “gâr” eki zaittir. Eski ve Orta Farsça’da rastlanmayan bu kelimenin Gazneliler tarafından “Hudavend-i Cihan” şeklinde “efendi ve hükümdar” anlamına kullanıldığı bilinmektedir. Selçuklu ve Harezmsâhlar’a ait belge ve fermanlarda ise aynı anlama gelen خُدَايْكَانْ = hodaygan²⁰ veya “hodaygan-ı alem” şeklinde kullanılmıştır.

Osmanlılarda ise Hudâvendigâr kelimesi padişâh karşılığı olarak kullanılmış, Yıldırım, Yavuz, Fatih bu ünvanla çağrılmakla birlikte daha çok bu sıfat I. Murad’la birlikte anılmıştır.

Ayrıca Hudavend ile aynı anlama gelen ve aynı kelimenin muhaffefleri olan خَاوَنْدْ = havend²¹ = خُدِيوَنْدْ = hudivend = خَوَنْدْ = havend²² (çend vezninde) şeklinde kullanıldığı da görülmektedir. Yine Hudavend ünvanının eşanlamlısı (müteradifi) olarak Farsça’da hem خوند = hond, hem de konuşma dilinde خَوَنْدْ = hund şeklindeki okunuşlarına rastlamaktayız. Görüldüğü gibi her iki farklı okunuşun yazılışı birdir.

Şimdi hepsi, Hudâvendigâr veya Hüdavend’in farklı formları olan bu kelimeleri daha iyi anlayabilmek için, değişik tarih ve kaynaklarda nasıl kullanıldıklarına bir göz atalım. Ancak burada, erkekler ve kadınlar için ortaklaşa kullanılan bu sözcüğün daha çok ikincileri ilgilendiren örneklerinden söz edeceğiz.

1. Ünlü Eyyübî hükümdarı Salâhattin Eyyübî’nin hanımının ismi, “Uyunu’l-Enba”da خوند خاتون²³ olarak geçmektedir.

2. Konya’da Hatuniye Türbesi, Ferhaniye Türbesi ve Süt Tekkesi diye anılan yapı, II. İzzeddin Keykavus (1246-1259)’un kızı tarafından yaptırılmış olup kitabesinde ismi, “تاج الخواتين سلطان خواند فاطمه خاتون” (Hatunların tacı, Sultan Hand Fatıma Hatun) olarak geçmektedir.²⁴

3. Yıldırım Beyazıt’ın kızının ismi, Hundi Hatun olup Emir Sultan’la evlidir ve ismi Emir Sultan vakfiyesinde geçmektedir. “Hondi” olarak da adı geçen²⁵ bu hanımın aynı vakfiyenin yayınlanmış resimleri bölümünde 9. numaralı sayfada²⁶ ismi şöyle kaydedilmektedir: “خواندى خاتون بنت بنت السلطان السعيد الشهيد بايزيد

²⁰ Şükün, Ziya, **Ferheng-i Ziya**, İstanbul, 1944, II, 764.

²¹ Dihhüda, a.g.e., VI, 8330.

²² Şükün, a.g.e., II, 764.

²³ “وكانت جورة هذه جارية خوند خاتون بنت معين الدين وزوجة صلاح الدين” Muvaffakuddin Ebu’l-Abbas Ahmed b. Kasım, **Uyûnu’l-Enbâ fi Tabakati’l-Etibbâ**, Beyrut, ty., s. 653.

²⁴ Kitabenin tamamı için bkz. Konyalı, a.g.e., s. 345.

²⁵ Sakaoğlu, Necdet, “**Hundi Hatun**”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, YKY., İstanbul, 1999, (I-II), I, 570.

²⁶ Kunter, Halim Baki, “**Emir Sultan Vakıfları ve Fatih’in Emir Sultan Vakfiyesi**”, *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara, 1958, s. 39-63, Vakfiye resmi + 7 resim.

”خان ابن مراد خان” (Murad Han oğlu, bahtiyar, şehid, sultan, Bayezid kızı Handî Hatun).

4. XVII. Yüzyıl ortalarında yazılan “Keşfu’z-Zünûn”da ise Hacı Halife, ünlü tarihçi Mirhond’un ismini “تاریخ میرخوند”²⁷ (Tarih-i Mirhond) şeklinde yazarken oğlu Hondmir’in ismini “خوند امیر” olarak kaydetmektedir. Oysa aynı isimler, “Tarih ve Müverrihler” adlı eserde Mirhond ve Hondmir²⁸ olarak geçmektedir.

Buraya kadar detaylandırmaya çalıştığımız örnekleri özetlemeye çalışırsak Hand, Hond, Hundi, Handi, havend, havend, Hudivend, Hund formlarının hepsi, Hudavend’in farklı şekillerdeki kullanımları olup onunla aynı anlamı taşımaktadırlar ve hepsi birbirlerinin yerine kullanılabilirlerdir.

Gözden kaçırmamız gereken ikinci önemli noktaysa, tarihi seyr içerisinde bu kelimelerin hem unvan, hem özel isim olarak iki değişik fonksiyonu yerine getirecek biçimde çok yaygın olarak kullanılmış olmasıdır. Genel bir kural olmamakla beraber bu kelimeler, unvan olarak kullanıldığı zaman kendilerinden sonra bir isim getirildiği halde, özel isim olarak geçtikleri yerlerde doğal olarak yalnız kullanılırlar. Yukarıda geçen iki numaralı örnek dışındakilerin hepsi, özel isimlerdir. “Ey hükümdar, ey padişâh” gibi hitaplardaysa unvan olmakla birlikte yalnız kullanıldıkları görülür.²⁹ Kelimenin XIV. ve XV. yüzyıllarda Mısır Memlukları arasında yaygın olarak kullanıldığına tanık olmaktadır. Özel isim, unvan ve hitap formları için İbn Tağriberdî’nin³⁰ kitabında oldukça zengin örnekler bulunmaktadır. Hundi sözcüğü ile ilgili bu açıklamalardan sonra acaba bu isim tarihi bir şahsiyet olarak kime tekabül etmektedir? Vakıf kayıtlarında geçen “Hand Hatun” kimdir? Şimdi bunu ele almamız gerekir.

GÜRCÜ HATUN ve KIZLARININ ÖYKÜSÜ

Erzurum Selçuklu meliki Muğsüddin Tuğrulşâh (1202-1225), oğlu Gıyâseddin Mes’ud’u Gürcistan kraliçesi Rusudan ile evlendirmiş (1223) ve bu birliktelikten iki çocukları dünyaya gelmişti: Davit ve Tamar. Kraliçe Rusudan, 1232 yılında Selçuklu ordusunun Oltu ve Tortum yörelerindeki Gürcü kalelerine yaptığı akınlardan ürkmüş ve iki ülke arasında barışın sağlanması için elinden gelen gayreti göstermişti. Kraliçe, çabalarını daha da ileri bir boyuta taşıyarak Selçuklular ve Gürcüler arasında dostluğun pekiştirilmesi için kızı Tamar’ın I. Alâeddin Keykubâd’ın oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev’le nişanlanmasını teklif etmiş, bu öneri

²⁷ Katip Çelebi, Mustafa b. Abdullah, **Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kutubi ve’l-Funûn**, nşr. Şerafeddin Yaltkaya-Rıfat Bilge, Mearif Bak. Matbaası, 1360, I, 307, 694, 629, 926.

²⁸ Togan, Zeki Velidi, “**Mirhand**”, *İA*, İstanbul, 1993, V/1, 210.

²⁹ “قتال الوالد: يا مولانا السلطان جمال الدين كلب لا يتسلمه الا كلب منه قتال تاج الدين عبد الرزاق ابن هيصم: يا خوند ...” İbn Tağriberdî, el-Atabekî Cemâleddin Ebi’l-Mehâsin Yusuf, **en-Nücûmu’z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve’l-Kâhire**, Kahire, 1972, (XVI), XIII, 93.

³⁰ İbn Tağriberdî, a.g.e., XVI, 416. Ayrıca bkz. a.mlf., a.g.e., XII, 70; XVI, 17; XI, 351; İbn Kesir, Ebu’l-Fidâ Hâfız, **el-Bidâye ve’n-Nihâye**, thk. Ali Necib Advî, 5. baskı, Beyrut, 1989, XIV, 118, 263 “خوندا” ve “خونده” şeklinde iki yazımla karşılaştırılır.

Selçuklular tarafından kabul edilmişti. Babasının yerine Selçuklu sultanı olan II. Gıyaseddîn Keyhüsrev (1237-1246), tahta oturur oturmaz düğün hazırlıkları başlamış ve görkemli bir törenle, Rusudan'ın kızı Tamar, Selçuklu sarayına gelin gitmişti. Hristiyan olan Tamar'ın, Gürcistan'dan, beraberinde dini görevlerini yerine getirmede kendisine yardımcı olacak papaz ve özel bir kiliseyle (seyyar kilise) gelmesine ses çıkarılmamış, ancak daha sonra Gürcü gelini kişisel iradesiyle İslam'ı benimsemişti.

Anadolu'da Gürcü Hatun adıyla tanınan bu kadın, bilginler ve tarikat çevreleriyle yakın dostluklar kurmuş, hayır severliği ile herkesin sevgisini kazanmıştı. Özellikle Mevlevi büyüklerinin hayatının anlatıldığı Eflâkî'nin eserinde onun erdemlerinden sıkça bahsedilir. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in çok tutkun olduğu bu hatun'dan biri erkek, ikisi kız olmak üzere üç çocuğu olmuştur. Erkek çocuğu II. Alâeddîn Keykubâd olup babası küçük yaşına rağmen onu veliahd seçmişti. Kız çocuklarıyla ilgili bilgilere ise, Eflakî'nin ünlü eserinde rastlarız. Eflâkî'nin Gürcü Hatun'un kızları³¹ diyerek birden çok olduklarını belirttiği kız çocuklarından birisi Aynü'l-Hayat³² ismini taşımaktadır. Diğerinin ismi Havendzâde³³ olup Mu'ineddîn Pervâne'nin³⁴ kızı olarak Menakıb'da geçmektedir. Bu şekilde kızın Pervâne'ye nispet edilmesi, Gürcü Hatun'un sonradan onunla evlenmesi sebebiyledir.³⁵ Yani Havendzâde Pervâne'nin özkızı değil, üvey kızıdır. "Hanımlar arasında saygın bir yeri olan"³⁶ bu kadın, 1262 yılında Pervâne tarafından müstevfi yapılan Mecdüddîn Mehmed Erzincani ile evlenmiştir. 1271 yılında Fahreddîn Ali'nin yerine vezirliğe getirilen Mecdüddîn, 1275 yılında Fahreddîn Ali'nin makamına dönmesi üzerine, Karatay'ın yetkileriyle Atabekliğe getirilmiştir.³⁷

İşte Çifte Minareli Medrese'nin ismiyle anıldığı bu hatun,³⁸ II. Gıyaseddîn Keyhüsrev ve Gürcü Hatun'un kızları, Pervâne'nin üvey kızı, Atabek Mecdüddîn'in

³¹ "Melike-i Cihan ve Banuy-i Ahiret Gürcü Hatun" Eflâkî, a.g.e., II, 754.

³² Eflâkî, a.g.e., II, 915-6

³³ Eflâkî, a.g.e., II, 891.

³⁴ Pervane Mu'ineddin Süleyman, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in naiblerinden Mühezzebeddin Ali'nin oğlu olup 1259 yılında pervanelik görevine getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda Moğollar yanındaki nüfuzu sayesinde kısa sürede Anadolu Selçuklu Devleti'nde en yetkili devlet adamı konumuna gelen Pervane, ülke yönetiminin bütün dizginlerini elinde toplamış ve gücünü artırmıştır. Selçuklu sultanlarını bile kendi arzusu doğrultusunda tahta çıkaran ve indiren Pervane, 1266-1277 yılları arasında Anadolu Selçuklu ülkesinin yegâne hakimi olmuştur. Moğollar ve Mısır Memlûkluları arasında iki yüzlü bir denge politikası izleyen Mu'ineddin, bu durumun ortaya çıkması üzerine 1277 yılında Vangölü kuzeyindeki Aladağ'da 30 adamı ile birlikte Abaka Han tarafından öldürülmüştür. Pervane hakkında geniş bilgi için bkz. Kaymaz, Nejat, **Mu'ineddîn Süleyman Pervâne**, AUDTCF Yay., Ankara, 1970.

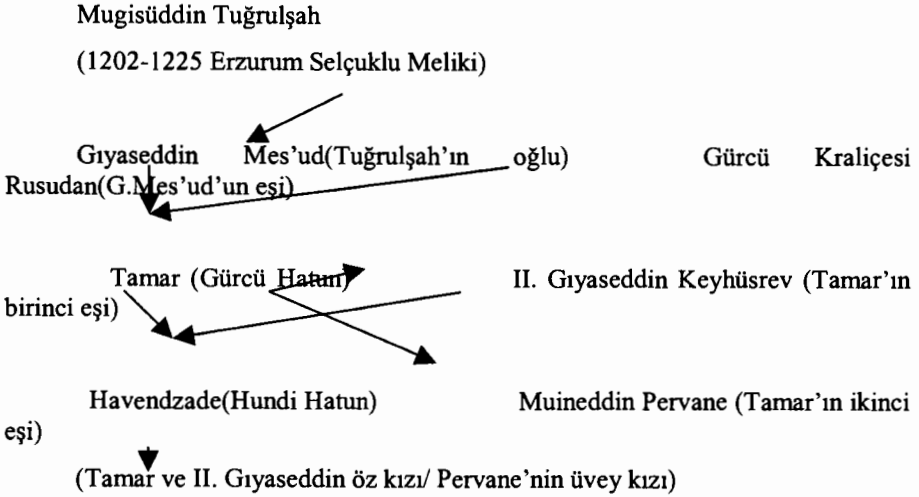
³⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 23, 125, dipnot: 106; Turan, Osman, "**Keyhüsrev II.**", *İA*, İstanbul, 1993, s. 628.

³⁶ Eflâkî, a.g.e., II, 891.

³⁷ Geniş bilgi için bkz. Kaymaz, a.g.e., s. 143, 146, 150 vd.; Gölpinarlı, Abdülbaki, **Mevlânâ Celâleddîn Mektupları**, İstanbul, 1999, s. 244.

³⁸ Hand Hatun Medresesi.

hanımı ve Erzurum Selçuklularının torunu olan Havendzâdedir. Yukarıda Havend'e aynı zamanda nasıl Hondi veya Hundi denildiği ayrıntılı örnekleriyle görmüştük. Hundi Hatun'un şeceresini şöyle tablolataştırabiliriz.

Şimdi hangi tarihi konjoktür içerisinde bu eserin yapıldığına geçebiliriz.

SİYASİ İSTİKRAR ve EKONOMİK REFAH DÖNEMİ

Karamağaralı "Baycu Noyan tarafından 1242'de zaptedilmesinden itibaren bir moğol üssü olan ve Anadolu Selçuklu ülkesinin bir eyalet olarak İlhanlığa bağlandığı 1277'den itibaren de fiilen İlhanlılar'ın bir merkezi haline gelen Erzurum'da bu medrese ve türbeyi yaptırabilecek bir Selçuklu hatununu tanımıyoruz. Esasen böyle bir ihtimal devrin siyasi, iktisadi şartları ve tarihi vakıaları muvacehesinde varid olamaz."³⁹ demektedir. Bizim kanaatimize göre, değerli araştırmacıyı böyle bir yargıya ulaştıran faktör, Moğol korumacılık devresini birbirinden ayrılan farklı özelliklere sahip dönemler yerine bir bütün olarak ele almasıdır.

XIII. yüzyılın ilk yarısında 1242 senesine kadar olağan üstü bir ticari canlılık ve ekonomik refahın görüldüğü Anadolu'nun Moğol istilasıyla ağır bir darbe aldığı, Keykavus-Kılıç Arslan mücadeleleri esnasında ülkenin savurganlık, borç ve bitmeyen mali yükümlülüklerle durgunluğa sürüklendiği doğrudur. Fakat Mu'ineddin Süleyman Pervâne'nin 1261 yılında Keykavus'un uzaklaştırıp yönetimin dizginlerini elinde toplamasıyla bu geçici durgunluk yerini istikrarlı ve daha canlı bir döneme bırakır.⁴⁰ İçeride başkaldırıların bastırılarak siyasal istikrarın sağlanması, dışarıda Anadolu'nun büyük İlhanlı İmparatorluğu sınırlarına katılarak,

³⁹ Karamağaralı, a.g.m., s. 241.

⁴⁰ Kaymaz, a.g.e., s. 128.

geniş bir coğrafyanın sunmuş olduğu ticari avantajlardan faydalanması, bu refah ve kalkınmayı ortaya çıkarmıştı. İlk bakışta garip görünebilecek böyle bir gelişme, bu dönemden kalan muazzam mimarî abidelerle de doğrulanmaktadır.⁴¹

Özellikle 1266 yılından 1276 senesine kadar süren on yıllık tam bir sükun devresi boyunca Pervâne, çoğunluğunu kendi yakınlarından seçtiği devlet adamlarıyla birlikte bir yandan ülke yönetimini sürdürürken, diğer yandan bilim, din ve kültür çevreleriyle ilişkilerini güçlendiriyor; hediyeler, yardımlar ve vakıflar bağlamak suretiyle onları koruyup teşvik ediyor, bilginlerin ve mutasavvıfların toplantılarına katılarak onların gönüllerini alıyordu.⁴² Mevlânâ, Hacı Bektaş, Yunus Emre, Nasreddin Hoca'nın Moğol korumacılığı döneminde sanat alanında özgün eserler vermeleri, XIII. Yüzyılın ilk yarısındaki kültürel filizlenmenin, o dönemde tam anlamıyla çiçek açması olarak değerlendirilmesi mümkündür.⁴³ Ancak sanat ve kültür alanındaki bu zenginliğin siyasal ve ekonomik alt yapısını gözden uzak tutmak gerekir. I. Alâeddin Keykubâd'ın günlerinde olduğu gibi ülkeyi kaplayan genel bir refah olmasa bile özellikle yönetici, tüccar, sanatkar ve bilginlerin hayat seviyeleri göz kamaştırıcı bir şekilde yükselmişti. Yöneticiler, lüks yaşantı, gösteriş ve servet yarışma konusunda tutkularını daha rahatça tatmin edebiliyorlardı.⁴⁴

Selçuklu veziri Fahreddin Ali, Cacaoğlu Nureddin ve Pervâne Mu'ineddin çeşitli şehirlere, cami, medrese, hastane, kervansaray, tekke vb. yaptırmak suretiyle adeta birbirleriyle yarış içindeydiler. Pervâne dönemini inceleyen araştırmacı Nejat Kaymaz, "servetlerinin bir kısmını sarfederek meydana getirdikleri bu muazzam mimarî eserler yanında her birinin bir hükümdardan geri kalmayan debdebeli yaşantısını göz önüne getirirsek, yöneticilerin zenginliklerinin nasıl akıllara durgunluk verecek bir derecede olduğunu anlayabiliriz." ⁴⁵ demek suretiyle belli kesimlerin ekonomik gücünü kavramamıza yardımcı olur. Aynı dönem içerisinde mimarî eserlerde görülen artışı, ilim ve sanat koruyuculuğunun yanı sıra siyasal emellerle açıklamaya çalışılan görüşlere de rastlanmaktadır.⁴⁶ 1271-72 yıllarında İlhanlı veziri Cüveyni'nin Selçuklu çağının en prestijli yapılarından biri olan Keykavus Şifahenesinin hemen karşısına Sivas Çifte Minareli Medrese'yi yaptırtmasını, Moğol egemenliğinin Selçuklulara sağlayacağı yararları göstermek yolunda bir çaba şeklinde değerlendirenler vardır. Doğan Kuban, "Bu belki de Moğol gücünü göstermek amacıyla yaptırılmış olabilir." ⁴⁷ der. 1271 yılında Vezir Fahreddin Ali tarafından yine Sivas'ta yaptırılan iki minareli diğer bir yapı ise Gök Medrese'dir. Erzurum Çifte Minareli Medrese'yle taç kapı, yivli minareler ve

⁴¹ Köprülü, Fuad, **Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, 2. baskı, TTK Yay., Ankara, 1984, s. 54-55.

⁴² Kaymaz, a.g.e., s. 130.

⁴³ Cahen, Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler**, çev. Yıldız Moran, 3. baskı, İstanbul, 1994, s. 348.

⁴⁴ Kaymaz, a.g.e., s. 129.

⁴⁵ Kaymaz, a.g.e., s. 129.

⁴⁶ Cahen, a.g.e., s. 348.

⁴⁷ Kuban, Doğa, **Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı**, YKY., İstanbul, 2002, s. 192.

süsleme kabilinden çarpıcı benzerlikler bulunan⁴⁸ bu görkemli eserin, İlhanlıların büyük veziri Cüveynî'nin yaptırdığı medreseyle aynı zaman, mekan ve genel özellikleri paylaşması dikkatlerden kaçmamaktadır. Zaten Erzurum Çifte Minareli Medrese ile benzerlikler gösteren Anadolu Selçuklu Medreselerinin çoğunluğunun, 1270'li yıllara tarihlendiği görülmektedir. Erzurum'daki medresenin de aynı tarihlerde inşa edildiği kabul edilmektedir.⁴⁹ Pervâne ve ailesinin başka üyelerinin, Amasya, Tokat, Merzifon, Kastamonu, Sinop'ta camiler, medreseler, kervansaraylar yaptırmasına rağmen, Çifte Minareli Medrese inşası konusunda diğer yöneticilerden geri kalması düşünülemez. Mimarînin en basit kurallarını ihmal ederek çekicilik ve etkinin artırılması amacıyla süslemenin ön plana çıktığı, en güzellerinde bile dikkat çekme kaygısının açık bir şekilde görüldüğü⁵⁰ bu tip medreselerin bânilerine sağladığı şöhret ve güçten Pervâne kendisini niçin yoksun bıraksın?

1275 yılında Mısır Memluk hükümdarı Zahir Baypars'ın Elbistan ovasında 11.000 kişilik bir Moğol ordusunu kılıçtan geçirmesi ve Kayseri'ye kadar ilerlemesiyle zor günler geçiren Pervâne, Moğollar ve Memluklular arasında sürdürmekte olduğu iki yüzlü denge politikasının ortaya çıkmasıyla iyice bunalmıştı. Aynı yıllarda bir taktikle görevinden aldığı Vezir Fahreddîn'in bütün malını harcayarak eski görevine yeniden dönmesi durumunu daha da güçleştirmişti. Biz, Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin inşasına işte bu sıkışık günlerin hemen ardından başladığını düşünüyoruz. Bu eserin inşa yeri olarak Erzurum'un seçimi çok isabetlidir. İlhanlı başkenti Tebriz'den Anadolu şehirlerine ulaşan ana yolun kavşağında bütün yolcuların uğramak zorunda oldukları biricik ulaşım merkezi Erzurum'dur. Uzak doğu ve Avrupa ticaretinin ağırlık merkezinin Tebriz-Trabzon hattına kayması sebebiyle⁵¹ doğudaki şehirlerin önemi fazlalaşmış, Sivas'ın ticaretteki merkezi önemi kaybolmaya başlamıştır. İkinci derecede önemli Yumurtalık-Sivas-Tebriz bağlantısı ise yine yine Erzurum'a uğramak zorundaydı. XIV. asır başlarında Erzurum'un geniş çaplı bir bayındırlık hamlesine sahne olması, şehrin artan önemiyle paralellik arzeder. Medrese ve cami gibi eğitim ve hayır kurumlarını yaptıranların dindarane temiz duygularını lekelememe sorumluluğumuzu unutmadan şunu söyleyebiliriz: Eğer Çifte Minareli Medrese'nin yapımında güç gösterisi, şöhret, Moğollar'a güven verme vb. faktörler söz konusuysa, bütün bunları Pervâne'ye sağlayacak en uygun mekan Erzurum'dur. Diğer yandan Pervâne'nin eseri adına yaptırdığı üvey kızı Hundi Hatun'un dedesinin Erzurumlu olmasının,⁵² yer seçiminin belirlenmesinde katkısını hesaba katmak gerekir. Bizim Çifte Minareli Medrese'nin Mu'ineddîn Süleyman Pervâne'nin eseri olduğuna ilişkin önemli kanıtlarımızdan birisi de böyle bir abidenin kitabesinin

⁴⁸ Ünal, a.g.m., s. 200.

⁴⁹ Ünal, a.g.m., s. 201.

⁵⁰ Roux, Jean-Paul, **Moğol İmparatorluğu Tarihi**, çev. Aykut Kazancıgil –Ayşe Bereket, İstanbul, 2001, s. 482.

⁵¹ Köprülü, a.g.e., s. 55.

⁵² Erzurum Selçuklu Beyi Muğisüddîn Tuğrulşâh'ın oğlunun Gürcü Kraliçesi Rusudan'la evliliği sonucu daha sonra Gürcü Hatun diye anılacak Tamar ve Davit adlı iki çocuğu olmuştur.

olmayışdır. Ne olmuştur da süslemeleri neredeyse tamamlanmak üzere olup kitabesi yazılacak böyle muhteşem yapı⁵³ olduğu gibi bırakılmıştır. Bize göre bu kitabenin olmayışı medreseyi kimin, hangi tarihte yaptırdığı hususunu bilinmezliğe sürüklemekle birlikte, bu can alıcı soruların düğümünü çözmede aynı derecede aydınlatıcı olmaktadır. Şimdi bunun nasıl olduğunu açıklamaya çalışalım.

Bilindiği gibi Moğol korumacılık döneminin en yetkili devlet adamı Pervâne'nin Moğollar ve Memlûklular arasında başarılı bir şekilde yürüttüğü iki yüzlü politika, Elbistan'da Moğol askerlerinin Baypars tarafından kılıçtan geçirilmesiyle, şüphelerin Pervâne'ye yöneldiği tehlikeli bir dönemece girmiş, ertesi yıl Abaka Han (1265-1282) bunun intikamını almak için büyük bir orduyla Anadolu'ya girmişti. Bizzat ordusunun başında Elbistan'a gelen Moğol hükümdarı, burada gördüğü manzaradan etkilenerek ağlamış ve Kayseri'den Erzurum'a kadar yüzbinlerce insanı kılıçtan geçirmişti.⁵⁴ İşte tam bu sırada Pervâne'nin Memlûk hükümdarı Zahir Baypars'a gönderdiği mektupları ele geçiren Abaka'nın onun hakkında hiç kuşkusuz kalmamış ve hainliği kesinleşmişti. Yolda Pervâne'nin memurlarından Şebinkarahisar dizdarının kaleyi Abaka'ya teslim etmeyerek direnmesi hükümdarı iyice kızdırmış ve 676 Muharreminde Pervâne otuz adamıyla birlikte Aladağ'da katledilmişti.⁵⁵

Kanaatimize göre işte tam bu sırada bitirmek üzere olan Çifte Minareli Medrese'nin tezyinatı olduğu gibi bırakıldı ve can korkusu yüzünden görevli memurlar, mühendisler, kalfalar, ustalar, nakkaşların herbiri bir yana gizlendi. Öfkeli Moğollar tarafından ülkenin bir baştan bir başa yağmalanıp insanların kılıçtan geçirildiği korkunç bir vahşet ve terörün ardından, ülkenin kaderini elinde tutanlara karşı hainliği kesinleşmiş ve ölümle cezalandırılmış bir kimsenin yaptırdığı inşaatı kim devam ettirebilirdi? Böyle bir çalışmayı sürdürmek suretiyle, hainle işbirliği suçlamasına kim muhatap olmayı arzuları? XXI. yüzyıl dünyasında bile egemen güçlerin terörist ilan ettiği kimselerin işlerini sürdürmeye kaç kişinin cesaret edebileceğini ve bu durumda başına gelebileceklerini hesaba katmak gerekir.

İşte bu korku ve dehşet atmosferi sebebiyle olduğu gibi bırakılan Çifte Minareli Medrese'nin belli bir süre eksik tezyinatının tamamlanması ve kitabesinin kazınması mümkün olmamıştır. Çünkü Moğolların Erzurum üzerindeki hakimiyetleri XIV. Yüzyıl ortalarına kadar devam etmiştir. Eserin medrese olarak kullanıldığına ait ilk kaydın 1330 tarihli olması,⁵⁶ 1277 yılından itibaren başlayarak belirsiz bir süre için aynı korku sebebiyle yapının tamamen terk edilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir. Böyle bir durumda eser yaptırmanın adıyla değil, adına yapıldığı kimsenin ismiyle anılmaya devam etmiştir. Medresenin yapımının tamamlanmasının üzerinden geçen ilk yarım yüzyıl boyunca, yani bu korkunç olayı izleyen ilk yıllarda bâni Mu'ineddin Süleyman Pervane'nin isminin Moğol

⁵³ Karamağaralı, a.g.m., s. 211; Ünal, a.g.m., s. 200.

⁵⁴ İbn Şeddâd, **Baypars Tarihi**, çev. Şerafeddin Yalçkaya, TTK., 2. baskı, Ankara, 2000, s. 93.

⁵⁵ İbn Şeddâd, a.g.e., s. 93.

⁵⁶ Konyalı, a.g.e., s. 346.

korkusundan dolayı telaffuz edilmemesi, eserin onun tarafından yaptırıldığı gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü yüzlerce öğrencinin mezun olduğu böyle bir eğitim kurumunun ismi, en azından öğrencilerinin sözlü ve yazılı kayıtlarıyla uzun süre hafızalardan silinmeyecektir. Bundan dolayı biz yapılışından 263 sene sonra vakıf kaydıyla bize ulaşan bilginin çok küçük bir değişiklikle gerçeği yansıttığını sanıyoruz. Vakıf kaydını tekrar hatırlayacak olursak;⁵⁷ (وقف مدرسة) خواند خاتون بنت كيقباد بن كيخسرو المشهور به سلطانا على الدين حمام در نفس ارضوم 1 (باب) ifadesinde Keykubâd ve Keyhüsrev isimlerinin yerini değiştirirsek yeni metin şöyle olur: (وقف مدرسة خواند خاتون بنت كيخسرو بن كيقباد المشهور به سلطانا) (على الدين حمام در نفس ارضوم باب 1).

Metnin Türkçe anlamı da şöyle değişir: “Sultan Alâeddin diye meşhur Keykubâd’ın oğlu (olan) Keyhüsrev’in kızı Hand Hatun’un Medresesinin vakfı, Erzurum merkezinde bir hamam”

Düzeltilmiş metne göre eserin adına yapıldığı kişi, Keyhüsrev oğlu Keykubâd’ın kızı Hundi Hatun değil, Keykubâd’ın oğlu Keyhüsrev’in kızı Hundi Hatun’dur. Yani Hundi Hatun yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in kızıdır. Düzeltilmiş okuma, Arapça ve Farsça gramer kurallarına uygun olup bizce hata ya Alâeddin Keykubâd’ın hem babasının, hem de oğlunun isminin Gıyaseddin Keyhüsrev⁵⁸ adını taşımasından kaynaklanan bir karışıklık veya sözlü veya yazılı kaydın kendisine Keyhüsrev olarak ulaştığı vakıf görevlisinin, Anadolu Selçuklu eserlerinde sıkça görüldüğü üzere Büyük Keykubâd’a eserin nisbetinin doğru olacağını sanarak küçük bir değişiklikle bulunmasıdır. Osman Turan’ın⁵⁹ Niğdeli Kadı Ahmed’den bize aktardığı bir habere göre II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in Gürcü Hatun’dan doğan oğlu II. Alâeddin Keykubâd’ın mezarı Erzurum’da olduğu gibi, 1295 yılında İlhanlı başkentine gitmekte olan Mevlânâ’nın torunu Ulu Arif Çelebi, Gürcü Hatun’un diğer kızı Aynülhayat’ın da o yıllarda Erzurum’da ikamet ettiğini haber verir.⁶⁰ Gürcü Hatun’un II. Gıyaseddin Keyhüsrev’den olan iki çocuğunun dedelerinin doğduğu topraklara geri dönmesi, ailenin Erzurum’la kesilmeyen bağlarının bir göstergesi olup tezimizi dolaylı olarak destekleyen diğer bir kanıt sayılabilir.

Eserin Pervane tarafından üvey kızı Hundi Hatun adına yaptırıldığına dair kitabe ile ilgili bu açıklamalarımıza şu kanıtları da ilave edebiliriz:

1. Anadolu’da çifte minareli mimarî eserler, XIII. İkinci yarısında ortaya çıkmaya başladılar.⁶¹

⁵⁷ Beygu, a.g.e., s. 127; Konyalı, a.g.e., s. 336.

⁵⁸ I. Alâeddin Keykubâd’ın babası I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in oğlu ise II. Gıyaseddin Keyhüsrev ismini taşımaktadır.

⁵⁹ Turan, Osman, “Keykubâd, II.”, *IA*, İstanbul, 1993, VI, 661.

⁶⁰ Eflâkî, a.g.e., II, 915-6.

⁶¹ Ünal, a.g.m., s. 200.

2. Sanat tarihçilerinin çoğunluğu, mimarî özelliklerini göz önünde bulundurarak Erzurum Çifte Minareli Medrese'yi XIII. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirmektedirler.⁶²

3. Alâeddin Keykubâd'ın Hundi Hatun isimli bir kızı bilinmemesine rağmen kendisinden sonra Anadolu Selçuklu hükümdarı olan oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Gürcü Hatun'dan iki kızının olduğu, Gürcü Hatun'un sultanın ölümünden sonra Mu'ineddin Pervane ile evlenmesi sebebiyle Pervane'nin söz konusu iki prensesin üvey babası olduğu ve bu kızlardan birisinin isminin Hundi olarak da çağrılan "Havendzade" şeklinde geçtiği Menakibu'l-Arifin'in birden çok kaydıyla sabittir.⁶³

4. Özellikle Anadolu Selçuklu Devleti'ne Pervane'nin rakipsiz olarak hakim olduğu 1266-1277 yılları dikkatlice incelenecek olursa, Erzurum'da böyle bir eserin yapımı için son derece uygun ekonomik, siyasi, kültürel ve psikolojik bir alt yapının varlığı göze çarpmaktadır.

5. Alâeddin Keykubad'ın hem babasının hem de oğlunun isminin Gıyaseddin Keyhüsrev oluşu yüzünden Osmanlı döneminde vakıf kayıtlarını tutan görevlilerin Gıyaseddin Keyhüsrev'in kızı yerine yanlışlıkla Alaeddin Keykubad'ın kızı olarak kayda geçmeleri uzak bir ihtimal değildir.

6. Osmanlı döneminde bir çok Selçuklu eserinin, yaptırmış olsun veya Alâeddin Keykubad'a mal edilmesi, Keykubad'ın ünü ve görevlilerin bilgisizliği ile açıklanmaktadır.⁶⁴

7. Hundi Hatun'un anne tarafından öz dedesinin Erzurum Selçuklu prensi Gıyaseddin Mes'ud olduğu unutulmamalıdır.⁶⁵

Bütün bunlardan eserin 1277 yılı Ağustos ayında tamamlanmak üzere iken Pervane'nin hainliğinin ortaya çıkıp asılması üzerine olduğu gibi bırakıldığı ve bu yüzden kitabesinin olmadığı ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ

Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin ismiyle anıldığı Hundi Hatun ve eserinin bânisi hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüş, bunların içinde ilim dünyasını en çok uğraştıran 1829 yılında Rusya'ya götürüldüğü ileri sürülen Farsça bir kitabe olmuş, ancak binayı inceleyen sanat tarihçileri inşaatın bittiğini, fakat medresede süslemelerin bitirilmediği ve kitabenin yazılmadığını ortaya çıkararak bu görüşü yürütmüşlerdir. Elde kalan tek görüş, Kirman Kutluk hükümdarı olan Padişâh Hatun

⁶² Ünal, a.g.m., s. 201 vd.

⁶³ Eflaki, a.g.e., II, 889, I, 891, II/754; Kaymaz, a.g.e., s. 128 vd.

⁶⁴ Mesela, Sinop'taki Alâeddin Camiinin Pervane Muineddin Süleyman tarafından 1267-68'de yaptırıldığı kitabesiyle sabit olduğu halde, vakıf kayıtlarında sultan Alaeddin'e atfolunmaktadır. Bu konuda örnekler için bkz. Karamağaralı, a.g.m., s. 220-1.

⁶⁵ Kalkaşandi, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-'Aşâ fi Sınâ'ati'l-İnşâ*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1987, (I-XV), XIV, 170; Brosset, M., *Histoire de la Georgie depuis l'Antiquite jusq'au XIX siecle* (Gürcü'den Fransızcaya çeviri: M. Brosset), St. Petersburg, 1858, (I-II), I, 501.

tarafından eserin yapıldığının ileri sürülmesiydi. Ancak bu tezi ortaya atanların kendi ifadeleriyle görüşlerini yeterince delillendirilmemesi sonucu konu yine karanlıklara gömülüp aydınlatılamamıştır. Biz bu makalemimizde yeni bir tez ortaya koyarak bu problemi çözmenin gayreti içerisinde olduk. İlk önce Hundi sözcüğünün etimolojik yapısını inceleyerek bunun tarihi şahsiyet olarak Selçukluların ünlü devlet adamı Pervâne Mu'îneddîn Süleyman'ın üvey kızı Havend Hatun'a tekabül ettiğini, bu hanımın asıl babasının II. Gıyaseddîn Keyhüsrev, annesinin ise Gürcü Kraliçesi Rusudan'ın kızı Tamar olup sonradan İslam'ı benimseyerek Gürcü Hatun diye tanındığını ve baba tarafından Erzurum Selçuklularından olduğunu ortaya koyduk. Pervâne'nin Erzurum Çifte Minareli Medrese'yi işte bu hatun adına yaptırdığını, ancak iki yüzlü politikasının ortaya çıkmasıyla, bitmek üzere olan eserin olduğu gibi bırakılıp tamamlanamadığını, zira Abaka'nın Anadolu'da yarım milyon insanı öldürerek estirdiği terör havasının ardından Pervâne'yi katlettiği sonucu, kimsede inşaatı tamamlayacak cesaret bırakmadığını ifade ettik. Kitabenin olmayışı ve hainlik suçlaması yüzünden Pervâne'nin isminin unutulduğunu, ama abidenin isminin yapıldığı Hundi Hatun adının bize kadar ulaştığını, yalnız küçük bir değişiklik sonucu II. Gıyaseddîn Keyhüsrev'in kızı'nın I. Alâeddîn Keykubâd'ın kızı gibi gösterildiğini kanıtlamaya çalıştık.

ABSTRACT

It is not be clarified those subjects: who built Çifte Minareli Medrese (Double Minaret Classical School) and who is Hundi Hatun. Views put forward about it is not acceptable or is refuted in the course of time. We put forward a new thesis: Muinaddin Sulaiman Parvane had had this madrasa built in the name of his stepdaughter, Hundi Hatun (Havendzade) an proved it our proofs.

KAYNAKÇA

- Beygu, Abdurrahim Şerif, Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri, İstanbul, 1936.
- Brosset, M., Histoire de la Georgie depuis l'Antiquite jusg'au XIX siecle (Gürcü'den Fransızcaya çeviri: M. Brosset), St. Petersburg, 1858 (I-II).
- Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, çev. Yıldız Moran, 3. baskı, İstanbul, 1994.
- Çetin, Atilla, "Hudâvendigâr", DİA, İstanbul, 1999, XVIII, 285.
- Dihhüda, Ali Ekber, Lugatnâme, Tahran, 1373.
- Eflâkî, Menâkıbu'l-Ârifin, dipnot ve yorumlarla nşr. Tahsin Yazıcı, TTK Yay., Ankara, 1961.
- Evliya Çelebî b. Derviş Muhammed Zillî, Seyahatnâme, haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul, 1999.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, Mevlânâ Celâleddin Mektupları, İstanbul, 1999.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ Hâfız, el-Bidâye ve'n-Nihâye, thk. Ali Necib Advi, 5. baskı, Beyrut, 1989.
- İbn Şeddâd, Baypars Tarihi, çev. Şerafeddin Yalıtıkaya, TTK., 2. baskı, Ankara, 2000.
- İbn Tağrıberdî, el-Atabekî Cemâleddin Ebi'l-Mehâsin Yusuf, en-Nücümü'z-Zâhire fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhire, Kahire, 1972.
- Kalkaşandi, Ahmed b. Ali, Subhu'l-'Aşâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1987, (I-XV).
- Karamağaralı, Haluk, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Bânisi Hakkında Mülâhazalar", Selçuklu Araştırmalar Dergisi III (1971), Malazgirt Zaferi Özel Sayısı, Ankara, 1971.
- Katip Çelebî, Mustafa b. Abdullah, Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn, nşr. Şerafeddin Yalıtıkaya- Rıfat Bilge, Mearif Bak. Matbaası, 1360.
- Kaymaz, Nejat, Mu'ineddin Süleyman Pervâne, AUDTCF Yay., Ankara, 1970.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi, İstanbul, 1960.
- Köprülü, Fuad, Osmanlı Devletinin Kuruluşu, 2. baskı, TTK Yay., Ankara, 1984.
- Kuban, Doğan, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, YKY., İstanbul, 2002.
- Kunter, Halim Baki, "Emir Sultan Vakıfları ve Fatih'in Emir Sultan Vakfı", Vakıflar Dergisi, IV, Ankara, 1958, s. 39-63.
- Muvaffakuddin Ebu'l-Abbas Ahmed b. Kasım, Uyûnu'l-Enbâ fi Tabakati'l-Etibbâ, Beyrut, ty.

- Roux, Jean-Paul, Moğol İmparatorluğu Tarihi, çev. Aykut Kazancıgil –Ayşe Bereket, İstanbul, 2001.
- Sakaoğlu, Necdet, “Hundi Hatun”, Osmanlı Ansiklopedisi, YKY., İstanbul, 1999, (I-II).
- Şemseddin Sami, Kamusu'l-A'lam, İstanbul, 1889.
- Şükün, Ziya, Ferheng-i Ziya, İstanbul, 1944.
- Togan, Zeki Velidi, “Mirhand”, İA, İstanbul, 1993, V/1, 210.
- Turan, Osman, “Keyhüsrev II.”, İA, İstanbul, 1993.
- Turan, Osman, “Keykubâd, II.”, İA, İstanbul, 1993, VI, 661.
- Üçok, Bahriye, Femmes Turques Souveraines Et Regentes Dans Les Etats Islâmiques, fr. Çev. Ayşe Çakmaklı, Basın Yayın Genel Müdürlüğü Yay., yy., ty.
- Ünal, Rahmi Hüseyin, “Erzurum Hatuniye (Çifte Minareli) Medrese”, Doğan Kuban, Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı, YKY., İstanbul, 2002.